

כרך 4, גיליון מס' 3, 5 במרץ 2014

עורכת: ד"ר מירה צורף

סיכויים וסיכונים בדרכה של תוניסיה אל הדמוקרטיה

דניאל זיסנויין

החוקה התוניסאית החדשה, אשר אושרה על ידי האסיפה החוקתית המכוננת בתוניסיה בסוף ינואר, היא התוצאה המוחשית הראשונה של המהפכה שפרצה בתוניסיה לפני שלוש שנים. מהפכה זו, אשר הדיחה את הנשיא זין אל-עאבדין בן עלי מהשלטון ושמה קץ לשלטון אוטוריטרי מושחת, הייתה הראשונה בסדרת ההתקוממויות במזרח התיכון ובצפון אפריקה אשר זכו לכינוי ה"אביב הערבי". החוקה החדשה היא מסמך "תוצרת בית", המשקף הסכמה לאומית רחבה בין גורמים פוליטיים מגוונים. היא אומצה לאחר תהליך ארוך, שלווה במשברים ובאלימות פוליטית אשר אינם אופייניים לתוניסיה. תהליך ניסוח החוקה משקף, למרות הקשיים אשר כמעט מוטטו אותו, מחויבות אמיתית לגיבוש קונסנסוס פוליטי רחב מצד גורמים פוליטיים בעלי עמדות והשקפות מנוגדות. ביסוד התהליך הרצון לבניית סדר חוקתי חדש, המושתת על שלטון החוק. אימוץ החוקה עורר שביעות רצון בתוניסיה לצד חשש מפני קריסת הסדר הפוליטי החדש עקב לחצים פוליטיים פנימיים. בעולם המערבי נרשמה קורת רוח רבה לנוכח החוקה, בעיקר על רקע המציאות העגומה השוררת במדינות אחרות אשר חוו תהפוכות פוליטיות בשנים האחרונות, כמו לוב, תימן ומצרים. ההצלחה התוניסאית נובעת ממספר עקרונות המאפיינים את ההיסטוריה והחברה התוניסאית, כמו החתירה המתמדת לשמירה על יציבות פוליטית, ופחות כתוצאה מגורמים הקשורים ל"אביב הערבי". הגורמים להצלחה התוניסאית בהקשר זה, הם תולדה של דיון מבוקר בין קבוצות שונות העומדות בראש המערכת הפוליטית בתוניסיה בשנים האחרונות לצד נסיבות מיוחדות שבמרכזן משבר פוליטי פנימי שדירבן קבוצות יריבות לגבש פשרות ולהגיע להסכמה לאומית רחבה. למרות ההצלחה בניסוח חוקה, ניתן להצביע על שסעים פוטנציאליים בין האסלאמיסטים ליריביהם ובעיות בחוקה שהתקבלה, העלולים לאיים על כינונה של מערכת פוליטית יציבה. איומים אלה יחייבו את ידידה של תוניסיה בעולם להתגייס לעזרתה בצורה אחראית ושקולה על מנת להבטיח את המשך תהליך כינונה של מערכת פוליטית דמוקרטית במדינה.

הצורך באימוץ חוקה חדשה בתוניסיה בלט מיד לאחר הדחתו של הנשיא בן עלי מהשלטון. לאחר עשרות שנים של שלטון עריץ שפגע בעקרונות משמעותיים כגון: הפרדת הרשויות, עצמאות מערכת המשפט ושמירה על זכויות האדם, ביקשו רוב השחקנים הפוליטיים המרכזיים בתוניסיה לכוון מסגרת פורמאלית חדשה. מסגרת זו, כך קיוו, תשמש מנוף להבטחת הדמוקרטיה וזכויות האדם במדינה ותפתח אופק פוליטי חדש עבור תוניסיה. הבחירות לאסיפה החוקתית, שאמורה הייתה לנסח את החוקה החדשה במסגרת דיון בין המפלגות השונות, נקבעו לאוקטובר 2012, כתשעה חודשים לאחר המהפכה. בבחירות אלה זכתה תנועת אל-נהדה [התחיה] האסלאמיסטית בהנהגתו הרוחנית של השיח' ראשד אל-עינושי בהישג גדול, של למעלה מארבעים אחוזים מהמושבים, אם כי לא ברוב מכריע. מציאות פוליטית זו אילצה את אל-נהדה, לא בהתלהבות גדולה, לכוון קואליציה עם מפלגות לא-אסלאמיות, מפלגת הקונגרס הרפובליקאית - מפלגת

שמאל בהנהגת מונסף מרזוקי ומפלגת אל-תפתל- מפלגת מרכז המייצגת את המעמד הבינוני. בדיעבד תרמה מציאות זו להצלחת המאמץ לנסח חוקה שכן, אל-נהדה נאלצה להסתגל למציאות פוליטית דמוקרטית המחייבת פשרות והסכמים עם יריבים, החיונית בשגרת החיים הפוליטיים ובעלת חשיבות מכרעת בניסוח חוקה, המבוססת על הסכמה לאומית רחבה. עבור אל-נהדה, אשר מעולם לא השתתפה בחיים הפוליטיים גם לא באופן לא רשמי (בשונה מהאחים המוסלמים במצרים, הממלאים תפקיד במערכת הפוליטית זה עשרות שנים) מדובר היה באתגר גדול.

השאלה המרכזית אשר עמדה ברקע דיוני האסיפה הנבחרת אודות החוקה היתה עד כמה תהיה אל-נהדה, אשר הציגה עמדות מתונות בתחומים רבים, מוכנה להתגמש במקום לנסות ולכפות את עקרונותיה על החברה כולה? הפיתוי לעשות זאת, עבור פעילי התנועה, היה גדול על רקע האהדה הציבורית הגדולה ממנה נהנתה התנועה. למרות זאת, בדיונים שהתקיימו בראשית 2012 נקטה אל-נהדה בגישה מתונה בשאלות דתיות. ראשיה הצהירו בהקשר זה כי מבחינתם, לא היה צורך בהדגשת ההלכה המוסלמית כבסיס לחקיקה. הם טענו עוד כי מפלגתם שאפה מאז ומתמיד לשמש גורם פוליטי-דתי מתון. מנהיגי אל-נהדה עמדו גם על הצורך לשמר ואף לחזק את מעמד הנשים בתוניסיה הנהנות משיווין מגדרי יוצא דופן עבור מדינה ערבית, עוד מתקופתו של חביב בורגיבה. יריביה של אל-נהדה מחוץ לתנועה דחו עמדות אלה. הם טענו כי העמדות הללו אינן משקפות את השקפותיה האמיתיות של התנועה והזהירו מפני השאיפות ארוכות הטווח של אל-נהדה. בשאלות הקשורות בכינון המערכת הפוליטית החדשה, לעומת זאת, הביעה אל-נהדה עמדות תקיפות יותר. כך לדוגמה בדיון אודות הרשויות השונות דרשה אל-נהדה להבטיח חלוקה של סמכויות הרשות המבצעת בין גורמים שונים. ראשיה טענו כי חלוקה זו חיונית על מנת להבטיח שתוניסיה לא תדרדר שוב לשלטון דיקטטורי. יריביהם הפוליטיים התנגדו לדרישה לחזק את כוחו של הפרלמנט וחתרו תחת זאת לחזק את סמכויותיו של הנשיא. ברקע המחלוקת עמדו שיקולים פוליטיים קרים מצד אל-נהדה, אשר נהנתה מתמיכה ציבורית רחבה שניתן היה לתרגמה לכוח פוליטי פרלמנטרי משמעותי. הויכוח הפך ליצרי ורווי מתח. הדבר בלט במיוחד כשמדובר היה בחברה כדוגמת החברה התוניסאית הנעדרת מסורת של אלימות פוליטית. הדיונים על החוקה נקטעו בראשית 2013, לאחר רציחתו של שוכרי בלעיד, מנהיג פוליטי ממתנגדי אל-נהדה. הרצח עורר זעזוע גדול בתוניסיה, שכאמור אינה מורגלת באלימות פוליטית. בתוך כך נשמעו קולות הולכים וגוברים נגד אל-נהדה, בעיקר על רקע המשבר הכלכלי במדינה והשחיקה באמון הציבורי בשלטון.

הדיונים על החוקה התחדשו כעבור זמן, ועד אביב 2013 גובשה טיוטת חוקה שהבטיחה עוצמה פוליטית לממשלה האחראית בפני הפרלמנט אך שמרה גם על זכויות הוטו לנשיא המדינה. רצח פוליטי נוסף של אחד המתנגדים הבולטים של אל-נהדה, מוחמד אל-בראהמי, ב-25 ביולי, טרף שוב את הקלפים ואיים להביא את תוניסיה לסף משבר פוליטי חסר תקדים. האופוזיציה יזמה הפגנות ענק שביטאו אי נחת ציבורי גובר מהממשלה בהנהגת אל-נהדה. המפגינים דרשו את התפטרות הממשלה ותבעו את סילוקה של אל-נהדה מהפוליטיקה. בשונה ממצרים, בה ממלא הצבא באופן היסטורי תפקיד מוביל בחיים הפוליטיים, הצבא בתוניסיה מעולם לא גילה רצון להתערב בחיים הפוליטיים ולא היה חשש שיעשה זאת כעת. עם זאת, נראה כי האירועים במצרים אשר הביאו להדחתו של מוחמד מורסי ולסילוקם הרשמי של האחים המוסלמים מהחיים הפוליטיים בקיץ 2013 עשו את שלהם ועוררו דאגה בקרב ראשי אל-נהדה מגורל דומה של הדחה מהשלטון. דאגה זו, לצד מסורת פוליטית חזקה של חתירה לקונסנסוס פוליטי, הביאה לחידוש הדיאלוג הלאומי על ניסוח חוקה, בפיקוח גורמים חיצוניים כמו האיגודים המקצועיים רבי ההשפעה בתוניסיה. הציבור לחץ אף הוא להגיע לפשרות ולגבש חוקה, מתוך רצון לכוון במהירות האפשרית שלטון יציב אשר יוכל להתמודד עם המשבר הכלכלי הקשה בתוניסיה ועם ההתדרדרות בתחושת הביטחון האישי של אזרחים רבים. ואולם, עצם הצלחת הדיאלוג מייצרת מסורת של העברת שלטון בדרכי שלום, החסרה כל כך במדינות ערביות.

בנוסף החוקה שאומצה אין מאפיינים אסלאמיים בולטים. היא אינה דנה ברעיון להקים מערכת משפטית אסלאמית ומדגישה את הצורך בקיום הפרדה מוחלטת בין הרשות השופטת, המחוקקת

והמבצעת. המסגרת הפוליטית החדשה מעניקה לנשיא סמכות בלעדית בתחומי הביטחון הלאומי, מדיניות החוץ וכן זכות וטו על החלטות הממשלה, ואילו לראש הממשלה תינתן סמכות בלעדית בתחומי הפנים. זוהי פשרה שיש עמה פוטנציאל ליריבות קשה בין הנשיא לראש הממשלה, העלולה לחבל בסיכוי לכונן מערכת פוליטית יציבה בתוניסיה. הגורם החשוב ביותר להבטחת שלמות המערכת הפוליטית החדשה במדינה הוא כינונו של בית משפט חוקתי חדש, האמור לפקח על הרשויות ולמלא תפקיד פעיל בליבון הבעיות השונות הצפויות להתעורר על רקע היריבות הפוטנציאלית בין הנשיא לראש הממשלה. במקרה זה מדובר במוסד חדש אשר יצטרף למערכת המשפט הקיימת, אשר ללא ספק יזדקק לתמיכה וליווי על מנת לבסס את מעמדו. בכך יכולות לסייע (מאחורי הקלעים) מדינות מערביות המעוניינות בהצלחתה של תוניסיה לכונן דמוקרטיה המבוססת על שלטון החוק. מעבר לכך, החוקה מבטיחה זכויות וחירויות רבות לאזרח וכוללת גם ניסוחים מרשימים מאוד במגוון נושאים כמו הבטחת מעמדן של הנשים ושמירה על איכות הסביבה. בדומה לניסוחי חוקה רבים, זהו מסמך מרשים. בכל הקשור לשאלת מעמד האסלאם במדינה, המקשה כל כך על מדינות אחרות באזור, נראה כי תוניסיה הצליחה להעביר דיון זה מן המישור האידיאולוגי למישור הפוליטי הרגיל ולהרחיקו מזירת האלימות והתסיסה הפוליטית. נוכחותם הגוברת בזירה הציבורית בתוניסיה של זרמים אסלאמיים קיצוניים יותר כמו הסלפים, המתנגדים לעמדות המתונות (יחסית) של אל-נהדה, עשויה לאיים בהמשך על הישג זה.

השאלה המרכזית הנשאלת בתוניסיה כיום היא מה הלאה? השלב הבא בסדר היום הפוליטי הוא קיום בחירות לפרלמנט ולנשיאות, כפי שאלה מוגדרים בחוקה. עד עתה, הרצון להבטיח קונסנזוס רחב ויציבות פוליטית תרמו להצלחת המאמץ לנסח חוקה, לצד נסיבות פוליטיות ולחץ ציבורי שחייבו הגעה לפשרות. התקווה כעת, לה שותפים רוב הגורמים הפוליטיים, היא שרצון זה יוסיף להכתיב את ההתפתחויות הפוליטיות גם בעתיד.